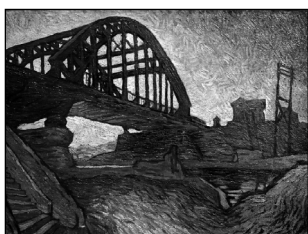

DÉNES IVÁN ZOLTÁN

BIBÓ ISTVÁN ÉLETMŰVÉNEK TUDOMÁNYOS RECEPCIÓJA

Ebben a húsz évben
kibontakozott és
módszeressé vált [...]
Bibó István
életművének
tudományos recepciója.

6

I.

■ 1979 és 1991 között Bibó István recepciója mindenekelőtt életművének, szerepének és szemléletének politikai értelmezéseit és átértelmezéseit jelentette. Az utóbbi két évtizedben viszont megszülettek a tudományos igényű filológia és eszmetörténet feltáró, elemző és értelmező munkái.

A Bibó-recepció első két évtizedének fő állomásait a *Bibó-felejtést* követő felfedezés, a Kádárrendszerrel szembe forduló – a *Bibó-émlékkönyvben* megtestesülő – *Bibó-reneszánsz*, a berni négykötetes *Összegyűjtött munkái* és az *Emlékkönyv* és a berni kiadás együttes eredményeként megjelent budapesti háromkötetes *Válogatott tanulmányok*, majd annak negyedik kötete alkották.¹ 1992-ben megjelent az első komoly (posztumusz) angol nyelvű Bibó-tanulmány.² 1993-ban, 1999-ben és 2001-ben három kötetben napvilágot látott a Bibó-filológia tematikus megalapozása.³ 1999 és 2011 között hat alapvető monográfia készült el és jelent meg. Elsőként az *Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem* című esszé előzményeinek, háttérének, kontextusának és az *Alkat-diskurzust* dekonstruáló és lezáró funkciójának filológiai és eszmetörténeti feldolgozása.⁴ A következő Balog Iván tematikus monográfiája volt a *Zsidókérdés-tanulmányról* a hisztériaelemzések kontextusában.⁵ Ezzel egy időben jelent meg Kovács Gábor – az életművet és az életrajzot feldolgozó – nagymonográfiája.⁶ Ezt követte Tóth-Matolcsi László – az após és a vő, Ravasz László és Bibó István szellemi kapcsolatát tematikus párhuzamba állító – könyve, a téma első komoly feldolgozása.⁷ Balog Iván újabb monográfiája, politikairecepció-feldol-

gozása tavaly jelent meg.⁸ Az első nemzetközi összehasonlító nemzetkarakterológia-monográfia, Trencsényi Balázs műve – amelyben Bibó Istvánnak kítüntetett hely jutott – idén látott napvilágot.⁹ Időközben magyarul is hozzáférhető lett Guglielmo Ferrero genfi triászából két kötet.¹⁰ Megjelent jó néhány hasznos forrásválogatás és fontos tematikus feldolgozás.¹¹ Számos Bibó-fordítás készült el és került kiadásra, ám egyik sem lett a nemzetközi tudományos diskurzus részévé, kánonképző tényezővé.¹² Viszont Magyarországon megszületett a *Bibó-revizio* műfaja és irodalma, amely elvileg éppoly jogosult, mint bármilyen más megközelítés, de eddig életérzések és önismerések megfogalmazására szolgált.¹³ Holott a rendszerváltást megelőző és megalapozó Bibó-kultusz valóban nem volt tartható a rendszerváltás után. Bibó István ugyanis joggal vált az 1956-os forradalom, a magyar függetlenség, demokrácia és szabadság, a Kádár-rendszer elutasítása hiteles jelképévé. Am nem lehetett az új rendszer, a kapitalista demokrácia szimbóluma.¹⁴

A tudományos recepció módszeressé válása a *Bibó István Szellemi Műhely* megszerveződésével (amely az 1992-es szegedi Bibó-konferencia mint előzmény után 1996-ban alakult meg), a *Tanulmányok Bibó István életművéről* kötetének szellemi vállalkozásaival kapott formát, s az *Eszmetörténeti Könyvtár* megindításával, monográfiáinak és tanulmányköteteinek szervezésével, vitáival és megjelenésével fejlődött tovább. Az *EK* megindulása (2004) óta a sorozatban tizen négy kötet jelent meg. A *Műhely Bibó István munkái. Centenáriumi sorozat* tizenkét kötetének a megtervezésével, megszervezésével és megjelenésével most az alpműveket teszi tematikus egységek szerint hozzáférhetővé.¹⁵ Rendszeres havi vitái és félévenkénti-évenkénti hazai és nemzetközi konferenciái fórumot kínálnak és szocializációs mintát nyújtanak az egyenrangú eszmecserehez, hiszen nem állami intézmény, nem része a hivatalos oktatási és kutatási intézményrendszernek, ezért nem kötődik egyik politikai-szellemi klientúrához sem, hanem autonóm, önszerveződő kezdeményezés.¹⁶ A *Műhely* Bibó István születésének századik évfordulója alkalmából a Magyar Tudományos Akadémián szeptember 29-én tudományos konferenciát rendez, amelyre május 6-án pályázatot hirdetett.¹⁷

II.

■ Balog Iván a *Politikai hisztériák Közép- és Kelet-Európában. Bibó István fasizmusról, nacionalizmusról, antiszemitizmusról* című első monográfiájában arra vállalkozott, hogy feltárja Bibó István politikai hisztéria-értelmezését, politikai pszichológiáját, társadalmi terapeuta szerepét, munkásságának aktualitását. Egyúttal azt is vállalta, hogy elkülöníti egymástól a hisztéria-elemzések és a terapeuta-szerep érvényes és túlhaladott vonásait. Ezzel a szellemi művelettel, amely az *oeuvre* egészére kiterjedt, megteremtette annak a feltételeit, hogy Bibó *Zsidókérdés*-tanulmányának szemléleti és módszertani újdonságát viszonyítani lehessen az életmű egészéhez.

Rekonstruálta Bibó jogbölcselet tanárának, mesterének, Horváth Barnának szinoptikus módszerét, az egymással közvetlenül összeegyeztethetetlen jelenségek szétválasztását és együtt szemlélését. Tematikus tagolásban mutatta be Horváth Barna és Bibó István legitimitás-felfogásának – a politikai hisztéria pozitív ellenpontját, a politikai egyensúlyt megalapozó és alkotó – alapfogalmait. Ezt Horváth és Bibó életművének alapos és értő ismeretében, a szellemi hatások (Guglielmo Ferrero, Hajnal István és Mannheim Károly) és párhuzamok teljes tudatában, a rájuk vonatkozó kommentárok kritikai feldolgozásával s az elméleti kérdések irodalmának birtokában tette. Sorra vette Bibó István politikai pszichológiájának alapfogalmait, a hisztéria folyamatát, annak feltételeit és szakaszait, a *hamis helyzetet*, a *politikai skizofréniát* és az *ördögi körforgást*, majd összevetette Bibó különböző írá-

sainak a hisztériára vonatkozó gondolatmeneteit Horváth Barna és Guglielmo Ferrero műveivel és egymással. Ezután közelebb lépett tárgyához, áttért az időrendi tárgyalásra, és végigvezette olvasóit *Az európai egyensúlyról és békéről* című – Bibó életében kiadatlan – alapvető kézirat témáin, kérdésfeltevéssein és válaszain. Balog Iván rekonstrukciói segítségével kibontakoznak Bibó István 1943/44-ben kifejtett első és legkidolgozottabb hisztéria-elemzései, mindenekelőtt – igen termékeny – fasizmus-értelmezése. Ezt követően megismerhetjük Bibó István 1944 és 1948 közötti – magyar politikai és történeti – zsákutca- és hisztéria-elemzéseinek rekonstrukcióját. A Szerző összevetette egymással *A békeszerződés és a magyar demokráciát* és a Német Szövetségi Köztársaságban lefolytatott vitát a német fasizmusról és a németek azért viselt felelősségéről. Ehhez pedig hozzákapcsolta Bibó István 1956/57-es írásainak helyzetelemzéseit.

A monográfia leghosszabb, hetven oldalas részében a *Zsidókérdés*-tanulmány – Bibó intencióinak megfelelő, a megszületés körülményei helyett a tartalmi szempontot követő – újratagolását s az abban foglaltak gondolati rekonstrukcióját találjuk. A Szerző a rekonstruált tételeket szembesítette a téma szűkebb és tágabb, Bibó írására, illetve az antiszemitizmusra vonatkozó irodalmával, valamint a kollektív emlékezet korabeli és mostani feldolgozatlanágaival. Minderről gondolatgazdag, érzékeny és szuverén gondolatmeneteket olvashatunk. Olyanokat, amelyek a téma személyes, lélektani és interdiszciplináris, tudományos feldolgozására egyszerűen vonatkoznak.

III.

■ Kovács Gábor *Az európai egyensúlytól a kölcsönös szolgáltatások társadalmáig. Bibó István, a politikai gondolkodó* című monográfiájában Bibó István szellemi életrajzát és életművét egymásra vonatkoztatva dolgozta fel. Bemutatta a – politikai gondolkodásának kialakulásában szerepet játszó – szellemi hatásokat és élményeket. Rekonstruálta, elemezte és értelmezte azokat a politikaelméleti kérdéseket, amelyek Bibó Istvánt foglalkoztatták, amelyekre megoldást keresett, és amelyek megoldását kidolgozta. A tíz fejezetre tagolt életrajzi, hatástörténeti és elméleti-tematikai kifejtés után következő két fejezet egyikében a Szerző Bibó Istvánnak a liberalizmushoz, a szocializmushoz, a kereszténységhez és a népi mozgalomhoz fűződő viszonyát gondolta újra, majd a monográfia utolsó fejezetében, annak epilógusában demokraciafelfogásának árnyalt meghatározását adta.

Monográfiájának első fejezetében megrajzolta Bibó István (1910/20-as évekbeli) családi szocializációját, az apai ág alföldi református kisnemesi értelmiségi és az anyai ág katolikus értelmiségi háttérét, amatőr filozófus édesapjának és tolsztojánus édesanyjának hatását, nevelődésének családon kívüli színtereit, a kísérletező pedagógia egyik budapesti műhelyének, az Új Iskolának a szerepét és a szegedi Piarista Gimnázium légkörét. Rekonstruálta és elemezte kéziratban fennmaradt történelmi tárgyú önképzőköri dolgozatát, újságban megjelent, a reformáció jelentőségéről tartott emlékbeszédét és vitás európai területi kérdésekről papírra vetett nemzetközi jogi kéziratát. A második fejezetben a Szerző a szegedi Ferenc József Tudományegyetem jogbölcselet tanárának, Horváth Barnának Bibó Istvána – közvetlenül a harmincas évek első felében, közvetve az életpálya egészére – gyakorolt szellemi hatását rekonstruálta, és e hatás recepcióját értelmezte. Horváth Barna *Jogszociológiájában* tény és érték, természet és norma, jogesemény és jogi norma együtt szemlélésével, szinopsziséval termékeny problémaértelmező módszert dolgozott ki, amelyet Bibó István jogelméleti írásaiban alkalmazott és továbbfejlesztett. Hatott rá Horváth parancsurallommal szembeállított joguralom-interpretációja, képviselői és közvetlen demokrácia-felfogása, eljárás-fogalma, természetjog-értelmezése, szociálpszicholó-

giai megközelítése. Horváth Barna közvetítette az angol politikai filozófia klasszikus és modern szerzőinek műveit és az 1918-as magyar polgári demokratikus forradalom hagyományát. Kettejük kapcsolata Horváth 1949-es emigrálása után is megmaradt. A harmadik fejezetből két egyetemi kollégájának és barátjának harmincas évekbeli levelezését, (harmincas-nyolcvanas évekbeli) műveit, szemléletük és személyiségük hatását ismerhetjük meg, Erdei Ferenc paraszti polgárosodás-konceptiója, az alföldi tanyás mezővárosokról kialakított képe és ezeken alapuló agrárurbanizációs programja alkotta a kiindulópontját Bibó István közigazgatási reformterveinek. A paraszti állapot, az úr-szolga viszony interiorizálása, a jobbágyi állapot elviselő passzivitása, mindezek tarthatatlansága és az ezekkel szembeni lázadás szükségességének tudata pedig mindennemű paraszt- és népromantika elvetésének, ugyanakkor az emberi méltóság mindenkit megillető igényének, az emberi méltóság forradalmának fontos indítéka lett számára. Reitzer Béla széles körű szociológiai olvasottsága révén Bibó István nyugat-európai társadalomtudományi tájékozódását serkentette, másrészt zsidó barátjának sorsa – az, hogy állampolgári jogaitól megfosztották, munkaszolgálatosként Ukrajnába hurcolták, és ott megölték – bizonyosan hozzájárult Bibó Istvánnak a zsidókérdésről és az antiszemizmusról 1948-ban kifejtett értelmezéséhez. A negyedik fejezetben a Szerző Németh László 1930-as évekbeli szellemi hatását rekonstruálta és vetette össze Bibó István értelmezéseivel. Ismertette Bibó Némethhez fűződő szellemi viszonyának alakulását, bemutatta és értelmezte Németh László történelemfelfogását, politika-képét és a kultúrát megújító elitről alkotott nézeteit, Európa- és Kelet-Európa-értelmezését, a magyar szellemi elit kontraszelektiójára vonatkozó nézeteit és kiegyezés-kritikáját. Mindezt nemcsak hatástörténeti összefüggésben értelmezte, hanem szembesítette azokat Bibó István nézeteivel, és világossá tette a hatástörténeti összefüggések mellett a szemléleti különbségeket is. Az ötödik fejezet a politikai legitimitás értelmezése köré szerveződött. Megismerhetjük belőle – a harmincas évek második felétől Bibóra genfi előadásain és híres triászán keresztül meghatározó hatást gyakorló – Guglielmo Ferrero politikai legitimitás-felfogását, az újkori európai történelemről, mindenekelőtt a francia forradalomról, Napóleonról és a bizonytalan politikai helyzetek konszolidálásáról alkotott nézeteit s a politikai elit ebben játszott szerepéről formált véleményét. A Szerző szembesítette Ferrero nézeteit azzal, ahogy Bibó István azokat saját legitimitás-felfogásának kialakításához felhasználta. Ahhoz, amely később döntő szerepet játszott abban, ahogy Bibó István a legitim politikai helyzetek kialakítására vonatkozó diagnózisait és terápiáit megfogalmazta. A hatodik fejezetben Kovács Gábor Bibó István első politikai szerepvállalását, a Márciusi Front (1937/38-as) megalakulásában játszott szerepét mutatta be. Értelmezte Bibó Erdei mellett vállalt tanácsadói szerepét s a Márciusi Frontnak azt a programváltozatát, amelyet Bibó és Reitzer dolgozott ki, de amelyet a mozgalom meghatározó egyéniségei elvetettek, Bibó elhatárolódását az első zsidótörvénnyel szembefordulóktól és a zsidókérdésről kialakított 1938-as (kulturális antiszemita minősíthető) állásfoglalását. Mindezt igen árnyaltan, korabeli kontextusba helyezve rekonstruálta és értelmezte. A hetedik fejezet *Az európai egyensúlyról és békéről. A békecsinálók könyve* címmel írt és kéziratban maradt nagy mű megszületésének előzményeivel, körülményeivel, a műhöz vezető szellemi úttal és magával a művel foglalkozott, így annak eszmetörténeti értékével és Bibó István későbbi reflexióival. A nyolcadik fejezet Bibó István 1944/45 és 1948 közötti politikai publicisztikai tevékenységét mutatta be és értelmezte. Áttekintette életrajzának főbb adatait, a „kölcsonös szolgáltatások társadalmának” elgondolását kidolgozó Hajnal István szellemi hatását, e hatás szakaszait. Értelmezte 1944/45 telén írt Ferrero-kivonatait, majd rekonstruálta, elemezte, viszonyította és interpretálta 1945 és 1947 közötti politikai elemzéseit. Az újraolvasott írásokat két síkon értelmezte:

szembesítette azok tételeit, mindenekelőtt a határolt és tervezett forradalom fogalmát a korabeli állásfoglalásokkal, valamint a napjainkban született interpretációkkal, valamint feltárta Bibó István politikai helyzetelemzéseinek mozgatórugóit. A kilencedik fejezetből megismerhetjük Bibó István 1953 és 1956 között papírra vetett politikaelméleti gondolatmenetét, annak szemléleti újdonságát, életének ötvenes évekbeli kereteit és eseményeit, a forradalom alatti és utáni írásainak fő jellegzetességeit, harmadikutas szocializmus-konceptcióját, politikai szerepét, majd áttekintést kapunk börtönéveinek eseményeiről.

A tizedik fejezet a börtönből szabadult gondolkodó életrajzát, 1960/70-es években írt nagy műve, *A nemzetközi államközösség bénultsága és annak orvosságai és Az európai egyensúlyról és békéről* folytonos és különböző elemeinek, Bibó István nemzet-, önrendelkezés- és nacionalizmus-értelmezésének a rekonstrukcióját és értelmezését tartalmazza. Ennek során a Szerző gondosan számba vette a hatástörténeti összefüggéseket, majd a párhuzamokat és a különbségeket az angol nyelvű nacionalizmus-irodalom értelmezéseivel. Maga is értelmezte az értelmezéseket, viszonyított és viszonyult azokhoz az értelmezésekhez, amelyek Bibó nemzetfelfogására vonatkoztathatóak. Ezzel Kovács Gábor Bibó nacionalizmus-értelmezését nemzetközi kontextusba helyezte. A tizenegyedik fejezetben az életrajzi áttekintés után az *Uchronia. Az európai társadalomfejlődés értelme* és az 1978/79-es töredékek rekonstrukcióját és értelmezését találjuk, amelynek során Bibó István liberalizmushoz és szocializmushoz való viszonyának árnyalt bemutatását olvashatjuk. Ezt két külön egység követi. Az egyikben Kovács Gábor Bibó István kereszténység-felfogásának társadalom-konceptciójára gyakorolt hatását vizsgálta. Kimutatta, hogy Bibó István politikai gondolkodásában nem volt sem protestáns, sem katolikus, hanem – ebben a vonatkozásban – mindkettő vívmányainak szintézisére törekedett. A másikban pedig Bibó István népi mozgalomról alkotott, különböző korokból származó, véleményeinek és a népi mozgalomról formált urbánus ellenségképeknek a gondos és higgadt számbavétele után – arra vállalkozott, hogy a magyar népi mozgalmat elhelyezze a modern politikai eszmetörténetben, s hogy meghatározza Bibó István viszonyát a népi mozgalomhoz. A tizenkettedik fejezetben, a disszertáció epilógusában a Szerző Bibó István demokrácia-felfogását fogalmazta meg.

Kovács Gábor különböző feladatokra vállalkozott: szellemi életrajz megírására, a szellemi hatások és az életmű összehasonlítására. Arra, hogy felderítse, hogy a szellemi hatások milyen módosulásokkal épültek be Bibó István életművébe. Továbbá arra, hogy az életmű kulcsfontosságú elméleti kérdéseit újraértelmezze, s ebből a szempontból olvassa újra Bibó *oeuvre*-jét. De arra is, hogy beemelje az életművet napjaink társadalomtudományi és közéleti diskurzusaiba. A feladatok önálló munkákat és különböző műfajokat feltételeztek. Ezeket a feladatokat úgy kellett a Szerzőnek megoldania, hogy azokat egy egységes szerkezetű műbe foglalja bele, annak a részeivé alakítsa át. A mű nem a Magyarországon meghonosodott – az életművet nem elemző – életrajz, hanem életmű-elemzés és szellemi életrajz, az életmű monografikus, problémátörténeti és időrendi feldolgoása.

IV.

■ Balog Iván *Bibó István recepciója. Politikai átértelmezések* című monográfiája tíz egységre tagolódik. A Szerző az *Előszó*ban leírta, hogy a Bibó-divatot felváltó csömör, értetlenség és vádaskodás, saját Bibó-monográfiájának visszhangtalansága és az, hogy Elek István Bibót olyan *harmadik út* képviselőjeként méltatta, amely az antiszemita és a zsidók között húzódik, együttesen ösztökélte arra, hogy feldolgozza a Bibó-recepciót. A *Bevezetés*ben arra kereste a választ, hogy miért nincs, miért nem

lehet hiteles Bibó-kultusz a rendszerváltás utáni Magyarországon. Bibó István a kényszerűségből korlátozott pluralizmus, a náci totalitarizmust követő és a bolsevik totalitarizmus elkerülésére irányuló predemokratikus átmenet teoretikusa volt, aki a 45–47 közötti és az 56–57-es politikai polarizálódás és a diktatúra berendezkedése helyett a politikai szereplők közötti közvetítésre vállalkozott. Nem rajta múlt, hogy nem volt hozzá partnere. A születési és a vagyoni kiváltságrendszerrel szemben álló szocialista és a hagyományos és modern (így a hatékonyság nevében végrehajtott) hatalomkoncentrációkkal szemben ellensúlyt kereső demokrata politikai gondolkodó volt. 1956-os forradalmár, aki később sem kötött alkut a Kádár-rendszerrel. Mindezek miatt joggal vált a rendszer elutasítása, a magyar függetlenség és demokrácia hiteles jelképévé. Ám az államszocialista rendszer helyébe lépett demokratikus kapitalista rendszernek nem lehet szimbóluma, hiszen a teljes spektrumú pluralizmus, a kompetitív gazdaság és politika, az előző rendszerrel kötött megegyezés és a nagy tulajdont visszaállító kapitalizmus egyaránt ellentmond ennek. Mindez együtt pedig kizárja azt, hogy ő legyen a harmadik magyar köztársaság jelképe. Az *Elméleti és metodológiai előfeltevésekből* kiderül, hogy Balog Iván tematikus, problémaközpontú recepciófeldolgozást végzett az extenzív filológiai megközelítés, a Bibó-képek teljes számbavétele s a vonatkozó toposzok köré szerveződő diskurzus-elemzés helyett. Ehhez a beszédaktus-elmélet, az emlékezetpolitikai megközelítés és a recepcióesztétikai (az értelmező közösségek, az ismétlődő beszédhelyzetek és a forgatókönyvek irányába kitágított értelmű) elváráshorizont egymással kombinált módszereit és szerkezeti tagolását választotta.

Balog Iván megrajzolta a rendszerváltás előtti, késő Kádár-kori recepció politikai kontextusait. Azt, hogy a magyar demokratikus ellenzék – mindenekelőtt a *Társadalmi szerződésben* – Bibó 1957-es *Emlékiratát* a lengyel Szolidaritástól átvett *autonóm ellentársadalom* építésének programjához kapcsolta. A félellenzéki olvasatok Erdei Ferenc „kettős társadalom”-értelmezéséhez és Szűcs Jenő *Vázlat Európa három régiójáról* című esszéjéhez kötődtek. Ezekhez két olyan toposzt társítottak, amelyek egészen mást jelentettek Bibó életművében és a félellenzéki olvasatokban. A „zsákutca” félellenzéki értelmezésben a „geopolitikai meghatározottságot”, a szovjet katonai jelenlét determináló erejét jelentette, a mozgástér beszűkültségére utalt, mindenekelőtt Sándor Iván interpretációjában. Holott Bibó értelmezésében a hangsúly azon volt, hogy nincsenek száz százalékosan meghatározott helyzetek, hanem cseppfolyós és kevésbé cseppfolyós szituációk. Az adott közösség a cseppfolyós helyzetek egyikében vagy másikában maga lavírozta bele magát olyan helyzetbe, amely az önkorrekciót, a problémamegoldást kizárta, és nem eleve és kizárólagosan külső viszonyok határozták azt meg. Mi sem állt ugyanis Bibótól távolabb, mint a fatalizmus és az önfelmentés bármilyen fajtája. A „szabadság kis körei” toposza pedig a Bibónál predemokratikus kezdeményezéseket szembeállította és kijátszotta az általa nélkülözhetetlennek tartott demokratikus szabadságintézményekkel. Az első nyilvánosság hivatalos Bibó-recepciója, a háromkötetes *Válogatott tanulmányok*, amely az *Emlékkönyv* és a berni négykötetes hatására Huszár Tibor – az *Emlékkönyv* ideológiai lektora, a hivatalos Bibó-recepció gazdája – felügyelete alatt született meg, szelektív és redukált recepció volt. Kizárta Bibó István forradalom alatti és utáni szerepét és írásait, és a koalíciós időszak politikai publicisztikájára szűkített. Hozadéka, hogy sokak számára hozzáférhetővé tette ezeket, valamint az 1945 előtti írásokat. Ára, hogy a tabusított 1956-ot kizárta és megőrizte. A teljes életmű a tabu megtörése után került be a teljes nyilvánosságba. Akkor, amikor maga a hivatalos nyilvánosság megszűnt.

Balog Iván a politikai recepció négy típusát különböztette meg egymástól: a *rehabilitációt*, a *leleplezést*, a *naivitást* és a *közvetítést*. Az 1989. májusi szegedi konferen-

cia Bibó Istvánt rehabilitálta. Balog Iván a konferencia jegyzőkönyve alapján sorra vette a Pozsgay Imre hatalmi igényeit legitimáló vagy kétségbe vonó felszólalók szövegeit, amelyek Bibó rehabilitálását egyrészt hatalmi igénybejelentésekkel, másrészt azzal társították, hogy válaszoljanak arra, hogy mi lépjen az állampárti rendszer helyébe: demokratikus szocializmus vagy nyugati parlamenti demokrácia. Pozsgay Imre jelenlétével, Bíró Zoltán előadásának címével és témájával harmadik út, saját út, demokratikus szocializmus mellett voksolt. Juhász Pál és Szabó Miklós viszont a nyugati modell átvételében látta annak biztosítékát, hogy Magyarország a fejlett, civilizált nemzetek sorába lépjen, és ne süllyedjen le a harmadik világ országai közé. A leleplezés a politikai hazugságok egyéni és közösségi gondolkodásba épülésének példát vette sorra. A Szerző az *Emlékkönyv* olyan írásait mutatta be és értelmezte, amelyek a kiegyezés és a zsidókérdés kapcsán a politikai hazugságok, elfojtások egyéni és közösségi interiorizálásával néztek szembe. A *naivitás* vádja Bibó Istvánval szemben régi vád volt. Már Lukács György is ezt vetette Bibó szemére *A magyar demokrácia válsága* vitájakor. Szabó Zoltán viszont éppen azt nevezte „megátalkodott jóhiszeműségnek”. Ez a vád maradt a *Bibó-revizió*, a kultusszal szemben kritikus, deheroizáló műfaj művelőinek alaptétele. Minthogy Balog Iván nem hagiográfiát írt, nem vonta kétségbe a bírálókat lehetőségét és létjogosultságát, ám szembesítette azt Bibó nézeteivel, mindenképp a kiegyezéskritika kontextusával. Végül kimutatta, hogy a politikai recepcióban a *közvetítés*, a *mediáció*, a *politikai pszichoterapeuta* szerep és szemlélet is megtalálható. Nem baj, sőt dicsérendő, ha közvetítésre, *mediációra* vállalkozik valaki, ám az már nem jó, ha mindez programszerűséggel társul, mert az öntudatlanul paternalizmust jelent – figyelmeztetett a Szerző.

Balog Iván az első recepciótörténeti monográfia megírásával úttörő munkát végzett. A távolságtartás érdekében vizsgálódásából ki kellett zárnia a tudományos recepció feldolgozását. Amennyiben nem így tesz, újra és újra a Műhely tevékenységébe, s ennek során saját magába ütközött volna, azt kellett volna minősítenie. Saját igényei, elméletileg és módszertanilag átgondolt és megalapozott értelmezése során a különböző olvasatokat nem egyszerűen fel- és besorolta, mintegy leltárba vette, hanem a belső rekonstrukció, a kritikai elemzés és az értelmezés műfajában feldolgozta őket, feltárta kontextusukat. A különböző értelmezéseket mindenképp saját kontextusukhoz viszonyította, másrészt Bibó István *oeuvre*-jéhez. Ennek során felhasználta saját korábbi Bibó-monográfiájának tanulságait és a tudományos recepció mások által elért és közkinccsé vált eredményeit.

V.

■ Az elmúlt két évtizedben visszaszorult a rendszerváltást megelőző *Bibó-renezzánsz*, *-divat*, *-kultusz* és a politikai átértelmezések sora. Ebben a húsz évben viszont kibontakozott és módszeressé vált – ha értékéhez képest nem is eléggé ismert és hozzáférhető – Bibó István életművének tudományos recepciója.

■ JEGYZETEK

1. Bibó emlékkönyv. Szamizdat, Bp., 1979, nyomtatásban: I–II. Századvég Kiadó, Bp. – Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1991; Bibó István összegyűjtött munkái. 1–4. Sajtó alá rendezte: Kemény István és Sárközi Máttyás. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1981–1984; Bibó István: Válogatott tanulmányok. I–III. Vál., utószó Huszár Tibor. Szerk. jegyz. Vida István, Nagy Endre. Közreműködött ifj. Bibó István. Magvető, Bp., 1986; IV. Vál. ifj. Bibó István és Huszár Tibor, szerk. ifj. Bibó István. 1990.
2. Robert Berki: The Realism of Moralism. The Political Philosophy of István Bibó. History of Political Thought. XIII 3. 1992. Magyarul: Bibó István egyetemi előadásai 1942–1949. Szerk. Dénes Iván Zoltán. Sajtó alá rendezte, a szövegeket gondozta Balog Iván – Tóth László Dávid. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2004. 253–278 (Csepregi András fordítása), valamint: www.bibomuhely.hu. Lásd még: Kovács Gábor: Can Power be Humanized? The Notions of Elite and Legitimation in István Bibó's Political Philosophy. Studies in East European Thought 1999. 51. 307–327, Dénes Iván Zoltán: Personal Liberty and Political Freedom. Four

- Interpretations. *European Journal of Political Theory*. 2008. January 7. 1. 81–98; Uő: Liberty versus Common Good. *European Review* 2010. May. 18. S 1- S89-S97.
3. Dénes Iván Zoltán (szerk.): A hatalom humanizálása. A szabadság kis körei. Megtalálni a szabadság rendjét. Tanulmányok Bibó István életművéről. Tanulmány Kiadó, Pécs, 1993. Osiris, Bp., 1999. Új Mandátum, Bp., 2001.
4. Dénes Iván Zoltán: Eltorzult magyar alkat. Bibó István vitája Németh Lászlóval és Szekfő Gyulával. Osiris, Bp., 1999. A monográfia már szinte megjelenése óta hozzáférhetetlen. Most dolgozom újabb, kibővített és átdolgozott változatán. Lásd még: Európai mintakövetés – nemzeti öncélúság. Értékvilág és identitáskeresés a 19–20. századi Magyarországon. Új Mandátum, Bp., 2001. Szabadság-közösség. Programok és értelmezések. Argumentum – Bibó István Szellemi Műhely, Bp., 2008. Eszmetörténeti Könyvtár 9.
5. Balog Iván: Politikai hisztériák Közép- és Kelet-Európában. Bibó István fasizmusról, nacionalizmusról, antiszemitizmusról. Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely, Bp., 2004. Eszmetörténeti Könyvtár 2.
6. Kovács Gábor: Az európai egyensúlytól a kölcsönös szolgáltatások társadalmáig. Bibó István, a politikai gondolkodó. Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely, Bp., 2004. Eszmetörténeti Könyvtár 3.
7. Tóth-Matolcsi László: Műhely a lehetetlenséghez. Kapcsolódási pontok Bibó István és Ravasz László életművében. Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely, Bp., 2005. Eszmetörténeti Könyvtár 4.
8. Balog Iván: Bibó István recepciója. Politikai átértelmezések. Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely, Bp., 2010. Eszmetörténeti Könyvtár 12.
9. Trencsényi Balázs: A nép lelke. Nemzetkarakterológiai viták Kelet-Európában. Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely, Bp., 2011. Eszmetörténeti Könyvtár 14. Lásd még: Politikai nyelvek. Eszmetörténeti tanulmányok. Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely, Bp., 2007. Eszmetörténeti Könyvtár 6. Trencsényi Balázs összehasonlító monográfiáját önállóan, másik alkalommal fogom ismertetni.
10. Kaland. Bonaparte Itáliában 1796–1797, Újjáépítés. Talleyrand Bécsben 1814–1815. Osiris, Bp., 2000. 2002 (mindkettő Bibó Judit kiváló fordításában). A Hatalom – amelynek már az alcíme sem egyezett az eredetivel, egésze pedig. Járai Judit munkája (Kairosz Kiadó, Bp., 2001), tele van tükörfordításokkal, a minősége pedig olyan, hogy az eredeti francia változathoz kell fordulnia annak, aki a mű gondolatmenetét és érvelését meg akarja érteni – komoly magyar fordításra továbbra is elvégzendő feladat maradt.
11. Címzett vagy feladó Erdei Ferenc. Levezetés köz- és magánügyben 1931–1944. Szerk., jegyz. H. Soós Mária. Utószó: Huszár Tibor. Magvető, Bp., 1991, Bibó István (1911–1979). Életút dokumentumokban. Vál., összeáll. Huszár Tibor, szerk. Litván György és S. Varga Katalin. 1956-os Intézet–Osiris–Századvég, Bp., 1995. Vő. Lányi Kamilla: A bibói életpálya: egy magyar sors. Budapesti Könyvszemle, 1998. ősz, 247–261, továbbá: Piacok, globalizáció, harmadik út. Lányi Kamilla válogatott tanulmányai. Kopint-Datorg, Bp., 2007. 208–230; A fogoly Bibó István vallomása az 1956-os forradalomról. Összeáll., bev., jegyz. Kenedi János. 1956-os Intézet, Bp., 1996; Bibó nyugatról – éltében, holtában. Külhoni magyarok írásai Bibó Istvánról. Vál., bev. Kende Péter. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Basel–Bp., 1997. Bibó István. Vál., s.a.r, bev., jegyz. Szilágyi Sándor. Az életrajzi adatokat összeállította Kenedi János. A bibliográfiát összeállította Székely Beáta. Új Mandátum, Bp., 2000. Magyar Panteon 11; Menedékház. Sárközi Márta- emlékkönyv. Szerk. Széchenyi Ágnes. Magvető, Bp., 2004; Huszár Tibor: Párhuzamok és kereszteződések. Erdei Ferenc, Bibó István és a Márciusi Front. ELTE Szociológiai Intézete – Makói József Attila Múzeum, Bp.–Makó, 1991; Kovács Gábor: A megátalodott jóhiszeműség esélyei. Eszmetörténeti tanulmányok. Liget, Bp., 2001; Az utolsó kísértés – változatok a hatalomra. Politikai eszmetörténeti tanulmányok. Liget, Bp., 2008; Frankensteinről a zöldekig – a gép és kritikusai. Eszmetörténeti tanulmányok. Liget, Bp., 2010; Percz László: Szép rendbe foglalva. Ister, Bp., 2001; Nemzet, filozófia „nemzeti filozófia”. Argumentum – Bibó István Szellemi Műhely, Bp., 2008. Eszmetörténeti Könyvtár 7; Csepregi András: Two Ways of Freedom. Christianity and Democracy in the Thought of István Bibó and Dietrich Bonhoeffer. In: Acta Theologica Lutherana Budapestinensia, Bp. 2003; Zsidai Ágnes: Jogbölcseleti torzó. Bibó István jogelméletének rekonstrukciója. Szent István Társulat, Bp., 2008; Széchenyi Ágnes: Lélegzetvétel. Válasz 1946–1949. Argumentum, Bp., 2009; Keresztúri József: Bibó István, a könyvtáros. Pannonia Könyvek, Pécs, 2011.
12. Még leginkább a két kiadást megért francia Bibó-kötet került be az ottani köztudatba: Balog Iván: Bibó István recepciója. Politikai átértelmezések. Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely, Bp., 2010. Eszmetörténeti Könyvtár 12. 44–46, 145.
13. E. Fehér Pál: A Bibó-probléma. Kritika, 1979/9. 25–27; Hanák Péter: Alkat és történelem. (Egy Bibó-tanulmány továbbgondolása). Világosság, 1994/5–6. 3–37; Németh G. Béla: Írók, művek, emberek. Krónika Nova Kiadó, Bp., 1998. 144–165, Hét folyóirat 1945–1950. Csokonai, Debrecen, 2000; Tőkéczi László: Történelem, eszmék, politika. Kairosz Kiadó, Bp., 1999. 256–266; Ungváry Krisztián: Gyötrő illúziók. Bibó és 1945 eseményei. Beszélő, 2000/1. 40–48; Gerő András: Képzelt történelem. Fejezetek a magyar szimbolikus politika XIX–XX. századi történetéből. ELTE Eötvös Kiadó – Polgart, Bp., 2004. 247–264. Vő. Gergely András: Bibó István a kiegyezésről és a dualizmus rendszeréről. In: Dénes Iván Zoltán (szerk.): A szabadság kis körei. Tanulmányok Bibó István életművéről. Osiris, Bp., 1999. 65–76. A Bibó István és Kosáry Domokos közötti véleménykülönbség és vita, amely Hanák Gábor tévéinterjúiból érzékelhető, külön tanulmányt igényel, amire szükség és érdemes feldolgozni Bibó István kelet-európai intézeti iratait: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár, Ms 5110/101–111.
14. Balog Iván: Bibó István recepciója. Politikai átértelmezések. Argumentum – Bibó István Szellemi Műhely, Bp., 2010. Eszmetörténeti Könyvtár 12. 10–12.
15. A Bibó István munkái. Centenárium sorozat tizenkét kötetéből az első az idei könyvnapra jelent meg, a második és a harmadik megjelenése szeptember végére várható: 1. Az államhatalmak elválasztása. Utószó: Karácsony András, 2. Politikai hisztériák. Utószó: Dénes Iván Zoltán, 3. 1956. Utószó: íj. Bibó István. Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely, Budapest, 2011.
16. www.bibomuhely.hu
17. Felhívás. www.bibomuhely.hu, Élet és Irodalom, 2011. május 6. 13.